

PROSTOR

22 [2014] 1 [47]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

SVEUČILIŠTE
U ZAGREBU,
ARHITEKTONSKI
FAKULTET
UNIVERSITY
OF ZAGREB,
FACULTY
OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
22 [2014] 1 [47]
1-158
1-6 [2014]

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

84-95 SANDRA SMILJANIĆ
IVAN MLINAR
BOJANA BOJANIĆ
OBAD ŠČITAROCI

ARHETIPOVI U SUVREMENOJ
ARHITEKTURI GROBLJA

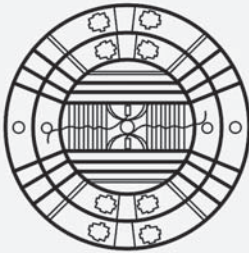

PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 72.01/726:393 (4)"19/00"

ARCHETYPES IN MODERN
CEMETERY ARCHITECTURE

SUBJECT REVIEW
UDC 72.01/726:393 (4)"19/00"

Af

<p>DUALNOST</p> <p>1. podzemlje 2. most 3. otok, grad</p>			
<p>GRANICE</p> <p>4. ocean 5. rijeka 6. zid</p>			
<p>PRIRODA</p> <p>7. kamen 8. stablo 9. biljke</p>			
<p>GEOMETRIJSKI LIKOVI</p> <p>10. češer 11. križ 12. sunce, mjesec</p>			

SL. 1. SHEMATSKI PRIKAZ OSNOVNIH SKUPINA ARHETIPOVA

KORIŠTENI SU SIMBOLI IZ EGIPATSKE MITOLOGIJE (1. PODZEMLJE – SIMBOL VRATA, TJ. PRIJELAZA; 2. MOST – SIMBOL BOŽICE CIKLIČNOSTI KOZMOSA, NUT; 5. RIJEKA – IZVOR ŽIVOTA, NIL; 8. STABLO ILI DRVO ŽIVOTA – SIMBOL ŽIVOTA, DVA JAVORA STOJE NA ISTOČNIM VRATIMA RAJA OTKUD BOG RE IZLAZI SVAKOGA DANA; 12. SIMBOL MJESECA KOJI KAO I SUNCE SIMBOLIZIRA CIKLIČNOST I PONOVRNO RAĐANJE), TAOIZMA (7. KAMEN – DIJAGRAM IZ DINASTIJE HAN, 2. ST.P.Kr. SIMBOLIZIRA PUNINU I PRAZNINU UNUTAR KAMENA), MANDALE (3. OTOK MRTVIH – SHEMATIZIRANI PRIKAZ JAMBUDVIPE, ČOVJEK JE JEDNO SA SVEMIROM), KRŠĆANSTVA (6. ZID – VEZAN UZ VRATA I ČUVAN ULAZ, KLJUČEVI RAJA/SV. PETRA; 11. KRIŽ – SIMBOL USKRISNUCA), KELTSKE MITOLOGIJE (4. OCEAN – SIMBOL BRODA GDJE PUTOVANJE PREDSTAVLJA PRIJELAZ U ZAGROBNI ŽIVOT), JAPANSKE KULTURE (9. BILJKE – KENJI ZNAK ZA TREŠNJIJ CVAT – SIMBOL PROLAZNOSTI ŽIVOTA) TE ČEŠER (10.) – SIMBOL PRISUTAN U MNOGIM RELIGIJAMA KOJI ZBOG MATEMATIČKE PRAVLNOSTI PREDSTAVLJA BESMRTNOST

FIG. 1. SCHEMATIC REPRESENTATION OF THE BASIC ARCHETYPES

SYMBOLS FROM EGYPTIAN MYTHOLOGY (1. UNDERWORLD – GATE SYMBOL, I.E. TRANSITION; 2. BRIDGE – SYMBOL OF THE GODDESS OF THE CYCLIC NATURE OF THE UNIVERSE, NUT; 5. RIVER – A SOURCE OF LIFE, THE NILE; 8. TREE OR A TREE OF LIFE – SYMBOL OF LIFE, TWO MAPLES AT THE EASTERN GATES OF PARADISE FROM WHICH GOD RE DESCENDS EVERY DAY; 12. THE MOON SYMBOL WHICH, LIKE THE SUN, SYMBOLIZES CYCLIC PATTERN AND REBIRTH), IN TAOISM (7. STONE – DIAGRAM FROM THE HAN DYNASTY, 2ND C.BC. SYMBOLIZES FULLNESS AND EMPTINESS WITHIN THE STONE), MANDALA (3. ISLAND OF THE DEAD – SCHEMATIC REPRESENTATION OF JAMBUDVIPA, MAN IS ONE WITH THE UNIVERSE), CHRISTIANITY (6. WALL – TIED TO THE DOOR, PROTECTED ENTRANCE, KEYS OF THE HEAVEN/St Peter; 11. CROSS – RESURRECTION SYMBOL), IN CELTIC MYTHOLOGY (4. OCEAN – VESSEL SYMBOL, JOURNEY AS A TRANSITION INTO THE LIFE AFTER DEATH), JAPANESE CULTURE (9. PLANT – KENJI SIGN FOR A CHERRY BLOSSOM – SYMBOL OF THE TRANSIENCE OF LIFE) AND PINE-CONE (10.) – SYMBOL FOUND IN MANY RELIGIONS, ITS MATHEMATICAL REGULARITY REPRESENTS IMMORTALITY

SANDRA SMILJANIĆ, IVAN MLINAR, BOJANA BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
HR – 10000 ZAGREB, KAČIČEVA 26
ssmiljanic@arhitekt.hr
ivan.mlinar@arhitekt.hr
bbojanic@arhitekt.hr

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF ARCHITECTURE
HR – 10000 ZAGREB, KAČIČEVA 26
ssmiljanic@arhitekt.hr
ivan.mlinar@arhitekt.hr
bbojanic@arhitekt.hr

PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK 72.01/726:393 (4)“19/00”

TEHNIČKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM

2.01.02. – URBANIZAM I PROSTORNO PLANIRANJE

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 25. 11. 2013. / 10. 6. 2014.

SUBJECT REVIEW

UDC 72.01/726:393 (4)“19/00”

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

2.01.02. – URBAN AND PHYSICAL PLANNING

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 25. 11. 2013. / 10. 6. 2014.

ARHETIPOVI U SUVREMENOJ ARHITEKTURI GROBLJA**ARCHETYPES IN MODERN CEMETERY ARCHITECTURE**

ARHETIP
ARHITEKTURA
ARHITEKTURA GROBLJA
GROBLJE

ARCHETYPE
ARCHITECTURE
CEMETERY ARCHITECTURE
CEMETERY

Arhetip se kao odraz kolektivnog nesvjesnog materijalizira u simbol kroz koji dopire u područje svjesnog. Iako ukorijenjen u prošlosti, on uzrokuje snažan kreativan naboj koji se u arhitekturi groblja očituje u reinterpetaciji mitoloških slika i simbola. Bezvremenost arhetipa omogućuje kontinuitet i uspješnost višeslojne komunikacije, koja je prisutna i u analiziranim primjerima suvremene arhitekture groblja.

An archetype as a reflection of the collective unconscious can materialize as a symbol which acts upon the conscious mind. Although rooted in the past, it fuels architects' creativity in the reinterpretation of images from mythology and symbolism. This timeless aspect of archetypes provides continuity and success in a multilayered communication that can be found in the analyzed examples of modern cemetery architecture.

UVOD

INTRODUCTION

Riječ arhetip je u arhitekturi povezana s prauzorkom i praoblikom koji postaje model za oblikovanje arhitektonskih i urbanističkih rješenja i uređenja prostora. U radovima Carla Junga¹ riječ arhetip upotrijebljena je za opis 'iskonskih slika'.² „Ti arhaični tragovi ili arhetipski oblici utemeljeni na instinktima kojima daju izraz posjeduju numinozno svojstvo koje katkada izaziva strah. Oni su neiskorjenjivi jer predstavljaju ultimativne temelje same psihe.”³ Ove urodene slike koje su otisnute u našu psihu pronašle su svoje mjesto u mitologiji, a slijedom toga i u svim aspektima umjetnosti, pa tako i u arhitekturi. Arhetipovi se u arhitekturi groblja koriste za evociranje onih slika koje se odnose na temu prijelaza i cikličnosti prirode.⁴ Arhitektura groblja veza na je uz čovjekovo poimanje i suočavanje sa smrću⁵, zbog čega oblikovanje groblja zahtijeva izniman senzibilitet. Cilj rada je kroz odabrane primjere europskih groblja 20. i 21. stoljeća detektirati pojedine arhetipove, a zatim kroz tabelarnu usporedbu utvrditi njihovu učestalost i razlog uporabe. Povijesni kontinuitet uporabe i značenja arhetipova naglasit će se kroz pojedinačne analize.

ODABRANI PRIMJERI GROBLJA

SELECTED EXAMPLES OF CEMETERIES

Odabrani su i analizirani reprezentativni primjeri suvremenih europskih groblja svjetski priznatih arhitekata koji sadrže po nekoliko

arhetipova, od kojih je jedan nositelj identiteta groblja. Svi primjeri pripadaju jednom od dva osnovna europska tipa groblja – sjevernoeuropski šumski tip groblja i mediteranski tip groblja-zgrade. Primjeri su građeni u razdoblju od 1915., kada su natječaj za groblje Skogskyrkogården u Stockholmu osvojili Gunnar Asplund i Sigurd Lewerentz, do proširenja groblja San Michele u Veneciji čije se dovršenje planira 2014. godine. Pojedina od analiziranih groblja još uvijek nisu dovršena zbog tehničkih, financijskih i političkih poteškoca koje često prate njihovu gradnju i uređenje. Analizirani su najvažniji arhetipovi u kulturi pokapanja na primjerima groblja različite površine koja nije presudna za uspješno korištenje arhetipova, ali ima utjecaj na njihovu raznovrsnost i zastupljenost. Razlog odabira isključivo europskih primjera groblja je u kulturološkoj povezanosti Europe s kršćanstvom kao zajedničkom okosnicom kulture pokapanja. Svaki je primjer sagledan na oblikovnoj i arhetipskoj razini. Primjerima su u suvremenoj arhitekturi groblja prikazani sljedeći arhetipovi: podzemlje, grad, otok, ocean, rijeka, zid, most, kamen, stablo i kriz.

GROBLJE SKOGSKYRKOĞÅRDEN, STOCKHOLM, ŠVEDSKA

Natječaj za novo južno stockholmsko groblje⁶ na kojem je pobijedio rad tada mladih arhitekata Gunnara Asplunda i Sigurda Lewerentza proveden je 1915. godine.⁷ Područje površine 96 hektara većinom je prekriveno borovom sumom koju su arhitekti uklopili u svoj projekt, odabirući takozvani šumski tip groblja, izvorno njemačkog podrijetla⁸, koji se danas smatra sjevernoeuropskim tipom groblja.⁹ Cjelovita zamisao i kontinuirana 25-godišnja izgradnja do otvaranja groblja 1940. godine rezultat su činjenice da su arhitekti

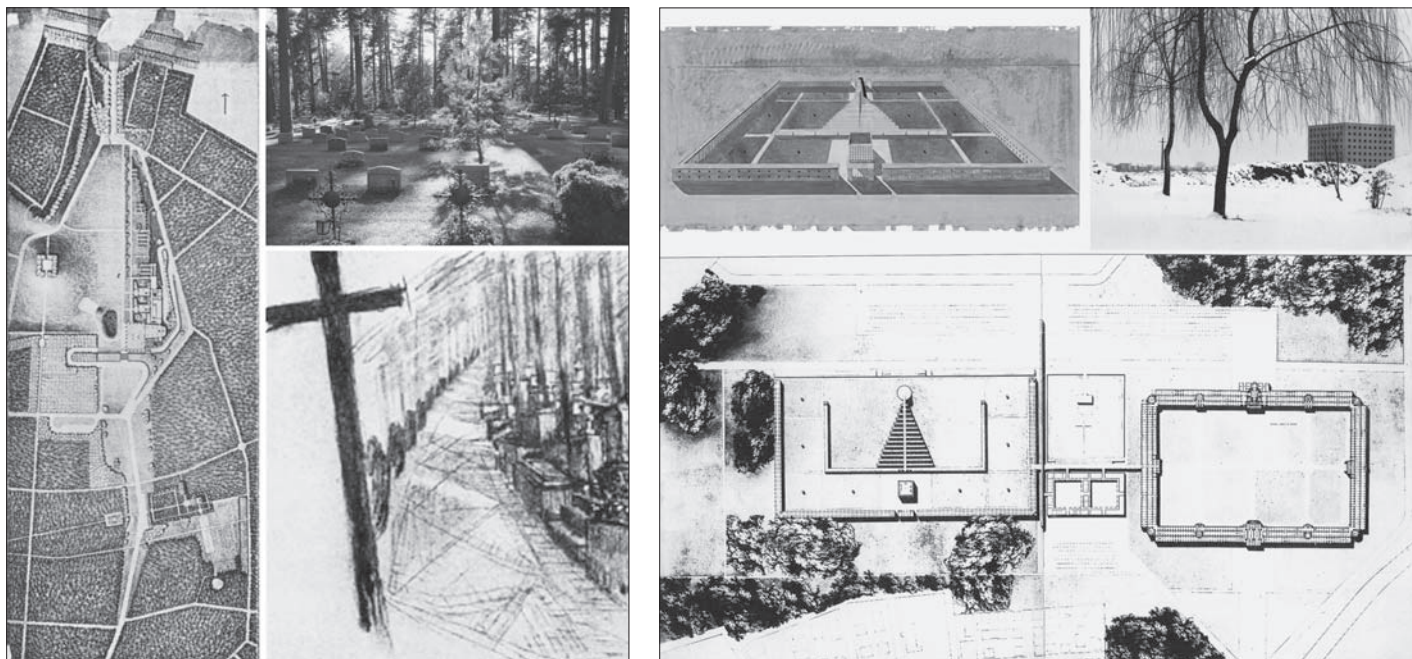
¹ Carl Gustav Jung (1875.-1961.) je psiholog poznat po suradnji sa Sigmundom Freudom s kojim se razilazi 1913. godine, nakon čega Jung upotrebljava izraz 'analitička psihologija' kako bi se razlikovao od Freudove psihoanalitičke škole. God. 1919. u eseju *Instinkt i nesvjesno* prvi put upotrebljava termin arhetip. Nakon istraživanja fenomenologije nesvjesnog 1920. godine objavljuje knjigu *Psihološki tipovi*. Posljednjih se 20 godina života bavio područjem alkemije i komparativnom psihologijom religija. [JOLANDI, 2006: 191-196]

² JUNG, 1973: 67

³ JUNG, 2008: 47

⁴ Pojam arhitektura groblja upotrijebljen je u članku o groblju San Cataldo Alda Rossija [HAYS, 1998: 68] i odnosi se na sve građevine groblja, uključujući i elemente poput glavne ograde ili zida, te perivojno oblikovanje koje na primjerima groblja često zamjenjuje uobičajene arhitektonske elemente zida, ograde i vrata.

⁵ Krajem srednjeg vijeka dolazi do promjene u poimanju smrti zbog razvoja ideje o božanskom sudu u okviru koje je čovjek po prvi puta kao član vjerske zajednice suočen s individualnom odgovornošću. Strah od pakla i prolaznosti utječe na umjetnost u kojoj česti motiv postaje dekompozicija ljudskog tijela. Nemoc se poistovjećuje s fizičkim uništenjem, što je dovelo do povezivanja pojmova smrt i neuspjeh. [ARIES, 1989: 119]

Asplund i Lewerentz bili jedini odgovorni za sve elemente oblikovanja groblja, od projekantskog do perivojnog.¹⁰

Nacin na koji je prostor groblja koncipiran predstavljao je veliki odmak od tada uobicajene slike groblja, jer su Asplund i Lewerentz primijenili nove spoznaje suvremene psihologije¹¹, te je namjera otvorenih prostora, zajedno s grobnim stazama i setnicama, bila potaknuti meditativan ugodaj. Glavni elementi ovoga groblja su dvije setnice – *Put kriza* i *Put sedam bunara* – sklop krematorija, meditacijski gaj, borova šuma te dvije kapelice unutar nje.

Postupak kremacije ponovno se primjenjuje u Europi od početka 20. stoljeća¹², zbog nedostatka prostora za proširenje postojećih i izgradnje novih groblja, te tehnoloških naprednja postupka kremacije i higijenskih razloga. Uvođenjem kremacije pojavljuje se zgrada krematorija koja postaje novi element arhitekture groblja koji nije povezan s određenom religijom.¹³ Oblikovanjem prostora krematorija nastojalo se društveno afirmirati postupak kremacije. Ulaskom u prostor groblja započinje uspon prema krematoriju setnicom *Put kriza* nazvanom po velikom križu koji se uz nju nalazi, a motiv su često reinterpretirane Lewerentzove skice. Zapadno od *Put kriza* smješten je gaj za meditaciju, na vrhu kojega se nalazi kružni bunar, prvi od sedam koji čine okosnicu setnice *Put sedam bunara* koji završava kapelom Uskrsnuća koju je projektirao Lewerentz. Istočno od staze nalazi se sklop krematorija, Asplundov projekt koji se svojim minimalističkim dizajnom uvelike oslanja na Lewerentzovo perivojno oblikovanje. Unutar sklopa krematorija nalaze se tri kapelice – *Vjere*, *Nade* i *Svetog križa*.

Arhetip križa – Granitni križ postavljen je zapadno od *Put kriza*, staze koja povezuje ulaz u groblje i krematorij. U asketski oblikovanom prostoru, koji je podređen prirodnim karakteristikama krajolika, postavljanje skulpture križa značajna je gesta. Odluka da se ovaj element postavi pored staze u blagom usponu kojom se pristupa groblju, dodatno doprinosi njezinom značaju. Iako Lewerentz tvrdi da simbol križa na ovome groblju ne predstavlja religijski simbol, emocionalna

SL 2. GROBLJE SKOGSKYRKOĞÅRDEN, STOCKHOLM, ŠVEDSKA – ARHETIP KRIŽA, ZIDA I ČESERA
FIG. 2. SKOGSKYRKOĞÅRDEN CEMETERY, STOCKHOLM, SWEDEN – CROSS, WALL AND PINE-CONE ARCHETYPES

SL 3. GROBLJE SAN CATALDO, MODENA, ITALIJA – ARHETIP GRADA
FIG. 3. SAN CATALDO CEMETERY, MODENA, ITALY – CITY ARCHETYPE

6 Južno groblje [CLAYDEN, WOULDSTRA, 2003: 191] se u literaturi često naziva i grobljem Woodland [CONSTANT, 1994.], odnosno Tallum, prema imenu natjecajnog projekta [JOHANSSON, 1996.] ili kao Skogskyrkogården, švedskim nazivom pod kojim je upisano u UNESCO Svjetsku bastinu 1994. godine. [<http://whc.unesco.org/en/list/558>]

7 Njihov je projekt nazvan Tallum. Naziv je igra riječi *tall*, švedska riječ za bor, i *Tallom*, naziva vile u Stock-sundu arhitekta Larsa Israela Wahlmana, koja je jedno od ključnih djela švedskog romantičarskog pokreta.

8 CLAYDEN, WOULDSTRA, 2003: 191

9 KOLLENZ, 1972: 89

10 CLAYDEN, WOULDSTRA, 2003: 193

11 Asplund i Lewerentz uveli su psiholosku komponentu u modernističku arhitekturu, značajno zastupljenu u njihovom projektu groblja. Razvoj psihologije unaprijedio je shvaćanje povezanosti između arhitekture i čovjeka. Relevantni radovi iz područja psihologije s kraja 19. i početka 20. stoljeća su oni Wilhelma Wundta (*Principi fiziološke psihologije*, 1874.) i Sigmunda Freuda. [MUNDELL, 2008: 30-31]

12 U europskoj povijesti postupak kremacije primjenjivali su Grci i Rimljani.

13 Na 2. vatikanskom koncilu (1962.-1965.) donesene su nove liturgijske i teološke smjernice [SOKOL GOJNIK, i dr., 2012: 77, 78]. Kremacija je katolicima dozvoljena od 1963. godine.

reakcija koja je vezana uz simbol kriza, na Zapadu je kulturološki vezana uz kršćanstvo i vjeru u život nakon smrti. To je slučaj s latinskim krizem. Međutim, ne može se tvrditi da je kriz svugdje i uvijek vezan isključivo uz kršćanstvo. Grčki kriz iz kojeg se razvio latinski kriz, u svom je simbolizmu blizak mandali zbog pojmova središta i ravnoteže.¹⁴

GROBLJE SAN CATALDO, MODENA, ITALIJA

Natječaj za proširenje postojećeg neoklasicističkog groblja arhitekta Cesara Coste, izgrađenog između 1858. i 1876. godine, raspisan je 1971. godine. Prvi radovi na proširenju groblja započeli su 1978. godine prema pobjedničkom projektu Alda Rossija i Gianija Braghierija.

Neposredno prije natječaja za groblje Rossi je imao tešku prometnu nesreću¹⁵, nakon koje je razvio teoriju o povezanosti forme i sjećanja, koja uključuje i izjavu: „Pitanje fragmenta u arhitekturi vrlo je važno, jer samo ruševine izražavaju činjenicu u potpunosti... Razmišljam o cjelini, o sustavu napravljenom isključivo od ponovno sastavljenih fragmenata.”¹⁶ Arhitekti Rossi i Braghieri koristili su pri oblikovanju novoga groblja oblikovne elemente postojećega susjednog neoklasicističkog te zidovskog groblja, među kojima se ističu arhitektonski elementi čistih geometrijskih tijela, primjerice, kosturnica u obliku kocke. Ova je građevina primjer mediteranske grobne tradicije koja groblje koncipira kao zgradu.¹⁷ Element ograde zamijenjen je sustavom trijemova omeđenih kolumbarijskim zidovima koji se protežu čitavim grobljem. Od ostalih elemenata ističe se središnja os groblja koja započinje na ulazu, a kroz svoju duljinu povezuje sva geometrijska tijela groblja San Cataldo – kocku, trokut i stožac. Unutar i ispod građevine u obliku stošca nalazi se zajednička grobnica. Elementi kocke i stošca nalaze se na krajevima glavne osi.¹⁸ Treci, središnji element na glavnoj osi, niz je građevina koje tlocrtno oblikuju trokut koji se sužava prema elementu stošca. Građevine formom predstavljaju prsni koš koji ima izvorište u Rossijevoj ideji povezivanja fragmenata, u ovom slučaju povezivanja fragmenata čovjekovog skeleta i projekta groblja.

Arhetip grada – Zajednička grobnica oblikovana je kao narančasta kocka koja podsjeća na suvremene višestambene građevine, ali je zamijenila žive stanovnike umrlima. Građevina ima prozore no oni su ostavljeni neostakljeni. Komunikacijski potezi protežu se uz kolumbarijske zidove koji zatvaraju prostor atrijski. Element praznine ima simboličku važnost, jednako kao i izostanak elementa krova. Element stošca asocira na dimnjake tvornica. Groblje San Cataldo tako postaje zrcalna slika ovozemaljskog života, utjelovljujući arhetip grada, u ovom slučaju, grada

mrtvih. Pri oblikovanju groblja korištena su osnovna geometrijska tijela i likovi. Kvadrat simbolizira stabilnost i zemlju. Trokut simbolizira trojstva: tijelo-um-duh; Otac-Sin-Duh Sveti; majka-otac-dijete; prošlost-sadašnjost-budućnost. Krug je univerzalni i neiscrpni simbol. Neki od značenja kruga su cjelovitost, cikličnost, maternica i beskonačnost. Simbolička vrijednost arhitekture groblja postignuta je korištenjem osnovnih geometrijskih oblika i odabirom boje. Narančasta se – kao spoj crvene, boje strasti, i žute, boje mudrosti – često smatra atributom Sunca, a povezana je i s vatrom. Narančasta zajednička grobnica, jedina izgrađena od tri dominantna elementa, prepoznatljiv je simbol ovog groblja.

OBITELJSKO GROBLJE BRION, SAN VITO D'ALTIVOLE, ITALIJA

Obitelj Brion naručila je od arhitekta Carla Scarpe projekt groblja kako bi obilježili život oca obitelji koji se unatoč skromnom podrijetlu uzdigao u društvenoj hijerarhiji, a izrazio je želju ukopa u svojoj rodnoj zemlji, zbog čega je zakupljen dio seoskog groblja. Izgradnja groblja trajala je između 1969. i 1981. godine. Površina parcele od 2000 m² uvjetovala je rješenje koje predviđa podjelu groblja na nekoliko tematskih cjelina, od kojih je svaka obilježena pojedinim arhitektonskim elementom. Jedan od elemenata je *arcsolium*¹⁹ – izgrađen od prednapregnutog betona ispod kojeg su položene dvije grobnice bračnog para.²⁰ U prostor groblja pristupa se setnicom obrubljenom drvoredom cempresa, koji je preuzet iz talijanske tradicije oblikovanja prostora.²¹ Ovaj je segment nazvan *propylaeum*, po grčkom nazivu za ulaz. Ulaz u groblje, umjesto vrata, čine dva povezana prstena obložena mozaikom. Sljedeća cjelina obilježena je paviljonom za meditaciju koji ostavlja dojam lebdjenja nad vodom, unutar koje je postavljeno raspelo s ukrasom u obliku labirinta. Voda se slijeva u mali potok koji završava kod grobnica ostalih članova obitelji. Cijelo je groblje koncipirano kao vrt, s ishodištem u japanskoj filozofiji života i smrti. Glavni element posljednje tematske cjeline je kapela, zaokrenuta za 45° u odnosu na ostatak kompozicije groblja, što je čest Scarpin arhitektonski postupak. U kutu vrta nalazi se grobnica u kojoj je i on sam pokopan. Jednostavnost i čvrstoća odabranih formi razrađena je nizom detalja koji se najčešće događaju na

¹⁴ JUNG, 1973: 91, 96, 242, 243

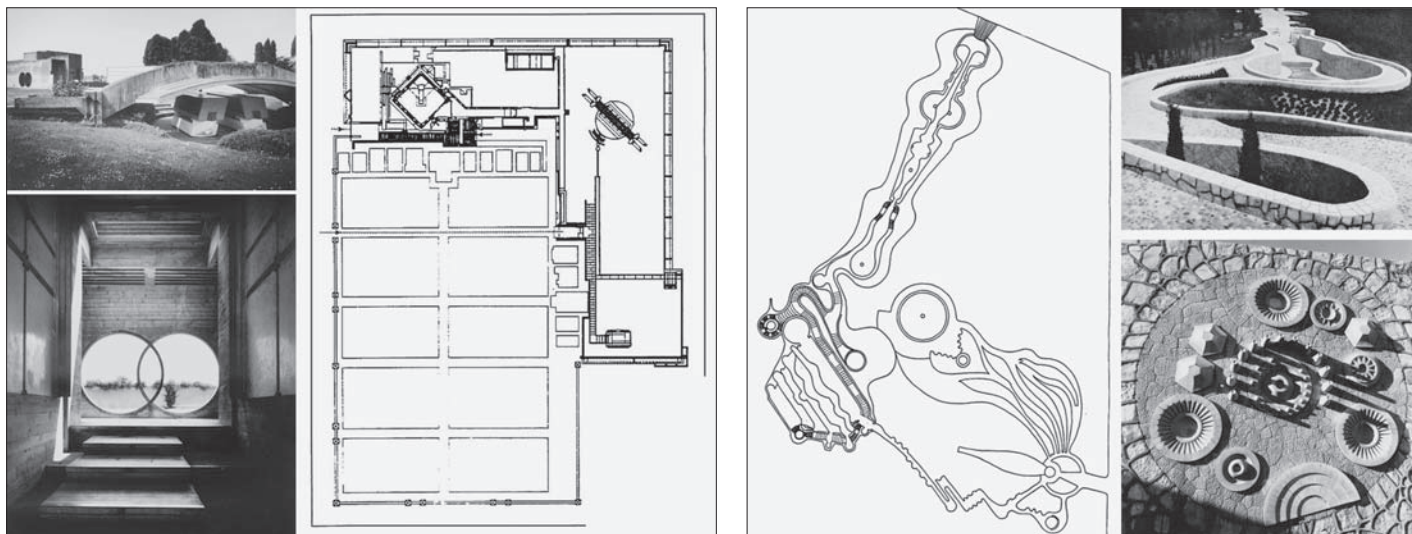
¹⁵ <http://www.pritzkerprize.com/1990/bio>

¹⁶ <http://www.archdaily.com/95400/ad-classics-san-cataldo-cemetery-aldo-rossi/>

¹⁷ KOLLENZ, 1972: 92-93

¹⁸ BRAGHIERI, 1993: 50-59

¹⁹ *Arcsolium* je luk uklesan u stijene ranokršćanskih katakombi iznad grobnica imućnih obitelji. [LOS, FRAHM, 1999: 131]

SL. 4. OBITELJSKO GROBLJE BRION, SAN VITO D'ALTIVOLE, ITALIJA – ARHETIPOVI CEMPRESA I MOSTA
FIG. 4. FAMILY CEMETERY BRION, SAN VITO D'ALTIVOLE, ITALY – PINE-CONE AND BRIDGE ARCHETYPES

spojevima građevine, a postignuti su ureživanjem u kamen te odabirom i vrhunskom obradom materijala.

Arhetip mosta – Arhetip mosta je u projektu groblja Brion zastupljen elementom *arcsoiliuma* koji je izvorno korišten kao luk, no – zbog načina smještaja u Scarpinom projektu – asocira na most koji je element povezivanja u ovom slučaju života i smrti. Muž i žena predstavljani su kroz svoje grobnice kao dva oprečna elementa uporabom svijetlog i tamnog kamena. Arhetipovi dualnosti su i dva dijelom preklapljenih prstena u ulaznom potezu, koji su simbol bračne zajednice, ali na sebe vežu i ostale simbolične vrijednosti kruga. Voda je u kršćanstvu sredstvo pročišćenja od prvotnog grijeha. Labirint, koji je u groblju Brion potopljen u vodi, jedan je od najstarijih simbola čovjekove potrage za smislom života i duhovnim prosvjetljenjem.²²

PARTIZANSKO SPOMEN-GROBLJE, MOSTAR, BOSNA I HERCEGOVINA

Arhitekt Bogdan Bogdanović autor je projekta Partizanskog spomen-groblja u Mostaru čija je izgradnja trajala od 1960. do 1965. godine. Spomen-groblje je posvećeno žrtvama Narodnooslobodilačke borbe, pripadnicima svih naroda koji su sudjelovali u borbi protiv fašizma u Europi. Ono je jedan od brojnih radova iste tematike arhitekta Bogdana Bogdanovića na prostoru bivše Jugoslavije od

kraja 50-ih do početka 70-ih godina 20. stoljeća. Spomen-groblje izgrađeno je na uzvisini u južnom predgrađu s pogledom na Mostar. Staze su urezane u teren i na taj način povezuju krajolik i ljudske intervencije. Kameni zidovi šetnice oblikovanjem i obradom naglašavaju teksturu kamena. Šetnica svojim arhitektonskim oblikovanjem potiče promišljanje o žrtvama, njena uzdignutost naglašava važnost sjećanja, a stabla cempresa – simboli trajnosti i povezivanja neba i zemlje – usmjeravaju pogled prema nebu. Na jednom se mjestu susreću trajnost prirode i prolaznost čovjeka, uklesani u iznimno uspješnu kompoziciju koja se formalno oslanja na uporabu arhetipskih elemenata.

Arhetip kamena – Arhetip kamena vezan je uz nepromjenjivost i trajnost, zbog čega je kamenje često simbol čovjekove biti. Kamen u svim kulturama ispoljava snažna simbolička značenja. Neke izvedenice hinduizma vjeruju u čarobne moći kamenja koje su nasljeđivali iz naraštaja u naraštaj. Drago je kamenje simbol bogatstva i društvenog statusa. 'Vječnost' kamenja utjelovljuju planine. Iz tog se razloga kamen često upotrebljava za izradu spomenika, od kojih se ističu megalomanski portreti četiri američka predsjednika na planini Rushmore u Južnoj Dakoti. Kamen se često upotrebljava pri označavanju svetih mjesta, primjerice, sveti kamen u jeruzalemskom hramu koji je predstavljao središte grada. Kamen je zastupljen i u japanskim zen-vrtovima, poput onog u hramu Ryoanji. Vjerovalo se da je neobrađeno kamenje obitavalište duhova ili bogova, zbog čega je upotrebljavano i za nadgrobne spomenike. Prvi napori da se kamen približi metaforičkom svijetu ljudi pri štovanju bogova te izrada predmeta religijskog štovanja – začeci su kiparstva.²³ Kameni oblikovni elementi postavljeni su u spomen-parku u Mostaru, u prostoru koji inače ne sadrži

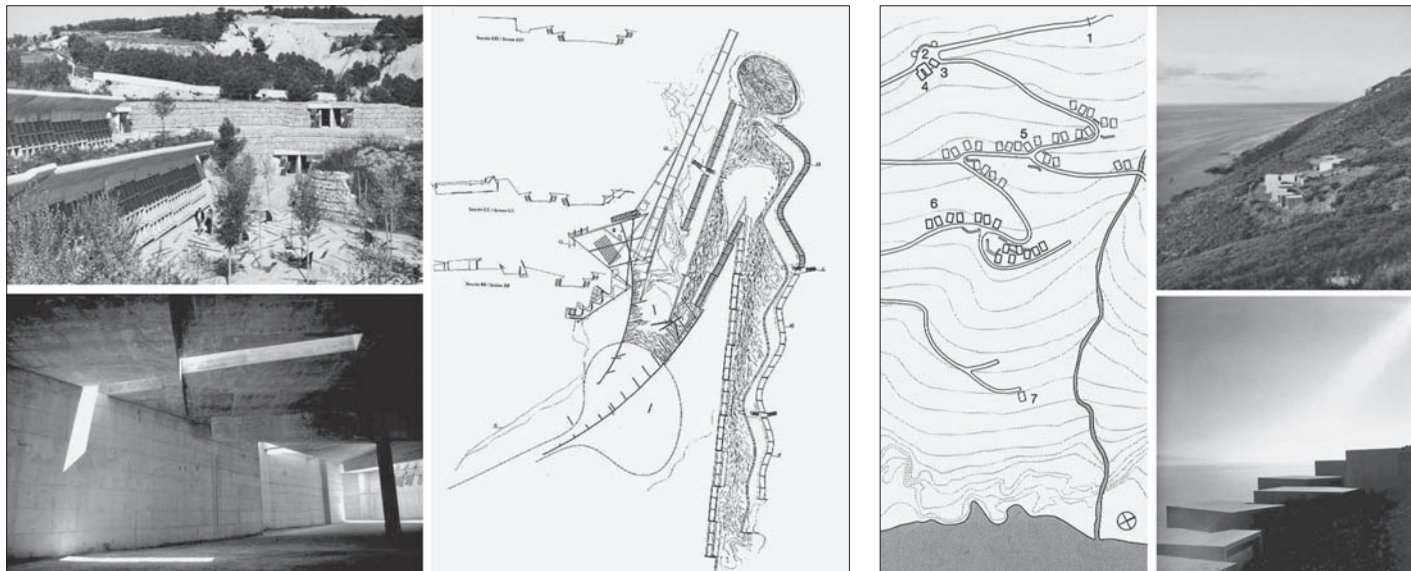
SL. 5. PARTIZANSKO SPOMEN-GROBLJE, MOSTAR, BOSNA I HERCEGOVINA – ARHETIP KAMENA
FIG. 5. PARTISAN MEMORIAL CEMETERY, MOSTAR, BOSNIA AND HERZEGOVINA – STONE ARCHETYPE

²⁰ Giuseppe i Onorina Brion [WORPOLE, 2003: 187]

²¹ Ovo je jedini element groblja u kojem se Scarpa povodio za tradicijom. Navodi kako su mu u projektiranju groblja bili prioritet kompozicija elemenata i atmosfera primjerena sadržaju. [WORPOLE, 2003: 187]

²² Labirinti su u kršćanstvu korišteni u podnim mozaicima gotičkih katedrala, a univerzalno su prisutni u većini religija. Među njima se ističe hinduistički simbol mandala koji predstavlja povezanost čovjeka i svemira.

²³ JUNG, 1973: 207-209, 232-235

SL. 6. GROBLJE IGUALADA, POKRAJ BARCELONE, ŠPANJOLSKA – ARHETIP RIJEKE I PODZEMLJA
FIG. 6. IGUALADA CEMETERY, NEAR BARCELONA, SPAIN – RIVER AND UNDERWORLD ARCHETYPES

SL. 7. GROBLJE FINISTERRE, RT FINISTERRE, ŠPANJOLSKA – ARHETIP OCEANA
FIG. 7. FINISTERRE CEMETERY, CAPE FINISTERRE, SPAIN – OCEAN ARCHETYPE

kamen. Ovdje je kamen korišten s istim ciljem kao i pri izradi spomenika – dugotrajno očuvanje sjećanja na žrtve.²⁴

GROBLJE IGUALADA, POKRAJ BARCELONE, ŠPANJOLSKA

U industrijskoj zoni izvan gradica Igualada 1985. godine započela je izgradnja novog groblja po prvonagrađenom projektu arhitekata Enrica Mirallesa i Carme Pinós. Groblje, usječeno u brdo, smješteno je u dolini rijeke Riera de Odena. Lokacija groblja navela je Mirallesa da poetično opiše koncept groblja kao odnos između krajolika i zaboravljenih.²⁵ Projekt groblja temelji se na iskopima i konstrukciji za stabilizaciju terena. U groblje se ulazi niz setnicu koja se spušta duž zapadne obale rijeke. Uz dio setnice protežu se kolumbarijski zidovi i skošenja obložena kamenjem složenim u gabione. Kripte su ugrađene u skošenja uz setnicu. Kada bude dovršena, setnica će se spuštati prema obali rijeke u cik-cak liniji. Prošireni završetak ukopanog puta obrubljen je grobnicama. Kao i Rossi, arhitekti Miralles i Pinós svoj su projekt nazivali gradom mrtvih. U Igualadi je ciklus života prikazan vrlo poetično, ne kroz smrt kao suprotnost životu, nego kao njegov prirodni nastavak. Upravo je vrijeme, utjelovljeno u krajoliku, pažljivo 'ugravirano' u odabrane materijale – patina na kamenu i betonu, hrđa na korten čeliku i pukotine na starim drvenim tračnicama. Glavne građevine i popratni sadržaji groblja ukopani su i na taj način nenametljivo uklopljeni u krajolik. Ogođenu unutrašnjost glavnih građevina i hladnoću betona utopljuje prirodno svjetlo koje prodire kroz raznovrsno oblikovane stropne otvore.²⁶ Groblje Igualada posebnim čini njegova lokacija koja dojmivo vizualizira protok vremena. Tok rijeke, popraćen setnicom i

kriptama u skošenjima uz setnicu, simbolično povezuje posjetitelje i umrle.

Arhetip rijeke – Arhetip rijeke jedna je od najstarijih iskonskih slika i simbolizira poveznicu između živih i mrtvih. Hinduisti svoje mrtve spaljuju pokraj njima svete rijeke Ganges, u koju bacaju pepeo. U grčkoj mitologiji spominje se ulaz u podzemni svijet sa zapada, gdje sunce zalazi, a u Odiseji se spominju četiri podzemne rijeke, od kojih je najvažnija Stiks s ledenim vodopadom u Arkadiji, navodno jednim od ulaza u podzemni svijet.²⁷ Od četiri podzemne rijeke konceptualno najbliža 'rijeci' Igualade je Leta, rijeka zaborava.

Arhetip podzemlja – Podzemlje je, zajedno s Rajem, jedan od arhetipskih primjera dualnosti. Od hinduističkog principa ovog svijeta, koji je odvojen Mayom od svijeta prosvjetljenja, do ying-yanga u kineskoj filozofiji – stalno su prisutne borba između dobra i zla, svjetla i tame, te brojne druge suprotnosti.²⁸ Smještanjem dijela grobnica i svetišta ispod razine zemlje te nadsvjetlima koja pružaju pogled prema nebu, Miralles i Pinós otvaraju u čovjekovu umu brojne asocijacije prijelaza između svijeta živih i mrtvih. Spustajući žive u 'podzemlje', Miralles i Pinós nastoje ih povezati s mrtvima i potaknuti sjećanje, a oblikovanjem groblja Igualada i primijenjenim materijalima vizualizirali su protok vremena.

²⁴ PAVELIC, 2010: 160-165

²⁵ SHEED REEL, 2005: 13

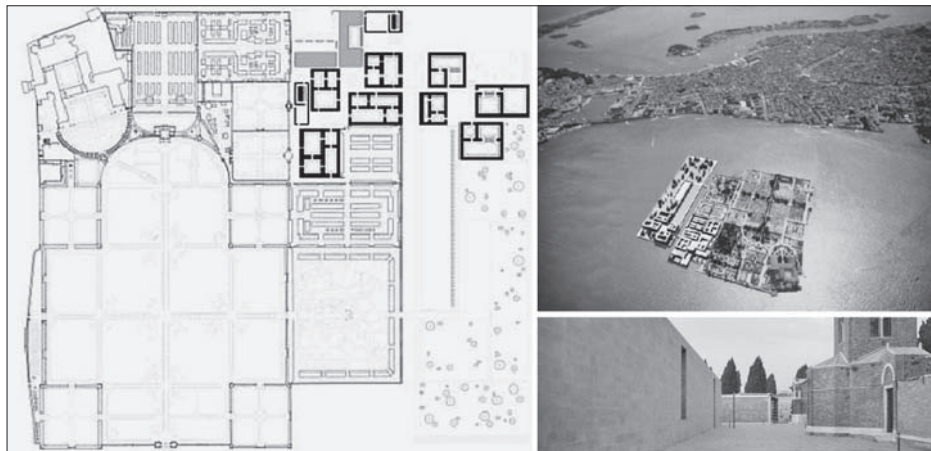
²⁶ MIRALLES, SIERRA, 2007: 214

²⁷ „Stiks je nekoć vjerojatno bila jedina rijeka u podzemnom svijetu, jer se za Kokit – rijeku naricanja – kaže da je njezin prtok. Druge dvije rijeke su Aheront (achos – bol; acherios – bijeli jablan i bijela vrba su bili svetinja za Perzefonu) i Piriflegeton, ognjena rijeka. Peta rijeka Leta – rijeka zaborava – prvo je spomenuta kod Aristofana i čini

GROBLJE SAN MICHELE, VENECIJA, ITALIJA

San Michele, glavno venecijansko groblje, nalazi se na istoimenom otoku između Murana i Venecije. Program nadogradnje i proširenja otoka od 1998. godine vodi arhitektonski ured Davida Chipperfielda, koji je suočen sa zahtjevnim zadatkom obnavljanja vizualne i funkcionalne veze s postojećim grobljem. Zatrpavanjem kanala između dva otoka 1807. godine nastaje venecijansko groblje San Michele, nakon što je pokapanje unutar Venecije zabranjeno iz higijenskih razloga. Potreba nadzora ulaza na otok imala je za posljedicu izgradnju zidova koji su prepoznatljivi oblikovni element groblja San Michele. Dugotrajna izgradnja groblja uzrokovala je estetsku neuravnoteženost između starih vanjskih zidova groblja i neplanski građenih grobnih aleja. Zadatak je arhitekta Chipperfielda oblikovati novi vizualni identitet groblja koji će funkcionalno i estetski odgovarati složenim prostornim i higijenskim zahtjevima izgradnje groblja na otoku koji je sastavni dio gradskog identiteta.²⁹ U tijeku je prva faza uređenja groblja. Proširenje je predviđeno kroz niz klaustarskih dvorišta, kako bi se izbjegla monotona ritmičnost postojećih grobnih aleja. Svako od tih dvorišta zatvoreno je kolumbarijskim zidovima koji osiguravaju privatnost. Prva u nizu takvih cjelina je *Klaustar četiri Evandelista*, dovršen u rujnu 2007. godine. Cjelina je podijeljena na četiri unutarnja dvorišta, međusobno odijeljenih zidovima obloženim bazaltnim pločama, dok su u podove ugravirani tekstovi iz evanđelja. U drugoj fazi proširenja nasipat će se novi otok paralelan s postojećim grobljem, a odijeljen od njega kanalom. Staro je groblje opasano zidinama i zaštićeno od vode, dok je cilj projekta proširenja groblja povezati vodu i groblje, groblje i Veneciju.³⁰ Zid je stalno prisutan element na grobljima iz funkcionalnih razloga, ali i radi snažnih mitoloških slika.

Arhetip otoka – Arhetip otoka nosi iste simboličke konotacije kao i grad. Kao i svi gradovi, i grad mrtvih tradicionalno ima čuvani ulaz. Dualizam svijeta živih i mrtvih često se povezuje preko vodene površine, koja je simbol ponovnog rođenja. More i ocean smatraju se majkom svega živoga, bezvremenosti i vječnosti. Mnoge religije imaju priče vezane uz potope i ponovno naseljavanje kopna – od Noine arke i pročišćenja kroz potop, pa do

ladara Harona, koji je u grčkoj mitologiji prevozio duše preminulih. U Veneciji mitovi postaju stvarnost, a 'ladari' prevoze mrtve u posebnim gondolama.

GROBLJE FINISTERRE, ŠPANJOLSKA

Groblje Finisterre izgrađeno je na obali Atlantskog oceana na rtu Finisterre³¹, koji je sve do otkrića Amerike predstavljao rub svijeta. Arhitekt Cesar Portela nije mogao poželjeti mjesto ispunjenije simbolikom od tzv. obale smrti. Uzevši spomenutu simboliku i duh mjesta kao konceptualnu postavku, Portela je grupirao niz betonskih kocki raspoređenih uokolo staze koja se zmijoliko spušta niz padinu. Svaka od ovih kocki sadrži dvanaest grobnih niša usmjerenih prema oceanu. U tri kocke, pozicionirane na vrhu padine, smještene su kapelica i mrtvačnica. Uvijek prisutan element ograde na grobljima ovdje je definiran kroz uporabu krajolika, od neba i padine, do oceana i horizonta i njihovog odnosa s grobnicama. Ista nastojanja da uspostavi univerzalni jezik izražena su kroz uporabu galicijske zidarske tradicije pri povezivanju betonskih ploča grobnica.³²

Portela se pri izgradnji groblja oslanja i na provjerena načela – koristeći s jedne strane lokalnu tradiciju gradnje, a s druge strane načela prirode pri svladavanju padine i pozicioniranju grobnica na prirodno zaravnatijim dijelovima terena.³³ Svaka od grobnica, upravo radi nagiba terena, stoji na podestu približne visine od jednog metra. U grobnice se ulazi preko jednostavnih betonskih stuba. Ova iznimna lokacija posvećena je mrtvim ribarima – putnicima između kopna i mora. Grobnice stoje na rubu padine, opirući se eroziji i vremenu s dozom drskosti, kao ljudskoj komponenti u ovom prirodno podređenom projektu.³⁴ Povezanost groblja i krajolika postignuta je iznimnim senzibilitetom iskazanim kroz izostanak fizičkih granica između umjet-

SL. 8. GROBLJE SAN MICHELE, VENECIJA, ITALIJA – ARHETIP OTOKA
FIG. 8. SAN MICHELE CEMETERY, VENICE, ITALY – ISLAND ARCHETYPE

se da je dovedena u vezu s reinkarnacijom i vrelom uspomena." [PINSENT, 1985: 17]

28 JUNG, 2001: 30

29 MAXWELL, 2000: 46-47

30 <http://www.davidchipperfield.co.uk/>

31 Finisterre od rimskog finis terrae – kraj svijeta.

32 SCHITTICH, 2005: 118

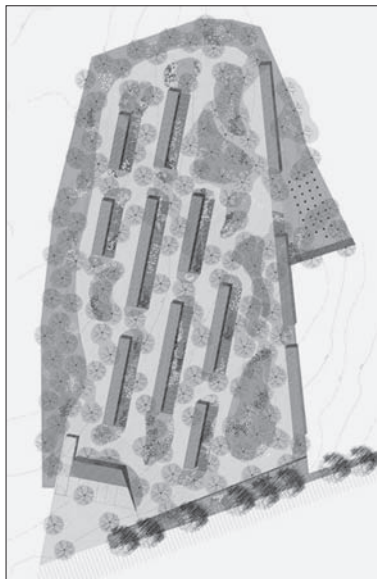
33 *** 2003: 1260-1263

34 WORPOLE, 2003: 188-189

SL. 9. GROBLJE LUZ, MOURAO, PORTUGAL – ARHETIP ZIDA
FIG. 9. LUZ CEMETERY, MOURAO, PORTUGAL – WALL ARCHETYPE

SL. 10. GROBLJE LAROQUE DES ALBERES, LAROQUE
DES ALBERES, FRANCUSKA – ARHETIP STABLA
FIG. 10. LAROQUE DES ALBERES CEMETERY, LAROQUE
DES ALBERES, FRANCE – TREE ARCHETYPE

nog i prirodnog te potenciranjem dijaloga između čovjeka i krajolika. U tome se očituju uspješnost i prepoznatljivost projekta groblja Finisterre.

Arhetip oceana – Arhetip oceana – kao simboličke majke svega živoga, simbol obnove i vječnog ciklusa – ovdje simbolizira i prijelaz u zagrobni život.³⁵ Niše groblja usmjerene su prema istoku i izlazećem suncu. Krajolik i pogled na beskrajni horizont asociraju na lađara Harona, kao jednu od brojnih slika prijelaza u zagrobni život prisutan kroz ljudsku povijest. Ova iznimna lokacija posvećena preminulim ribarima koristi se izmjenom oseke i plime u simboliziranju, ne samo njihovog životnog poziva, nego i samog životnog ciklusa.

GROBLJE LUZ, MOURAO, PORTUGAL

Arhitekti Pedro Pacheco i Marie Clément izradili su projekt novog groblja u sklopu kojeg je premješteno postojeće groblje Luz između 2000. i 2002. godine. Matrica starog groblja primijenjena je i na novom groblju, na kojem je prilagođena dimenzijama, orijentaciji i međusobnoj udaljenosti 24 tipa premještenih grobnica, zbog reinterpretacije ambijenta starog groblja. Sustav odvodnje oborinskih voda s platoa groblja ključan je radi nagiba terena novoga groblja. Staza od bijelog mramora povezuje grobnice, dok je od zida odvaja uski potez zemlje u koju su zasadena stabla čempresa. Upravo je zid ovdje najsnažniji element oblikovanja – bijela linija koja se neprekinuto spušta prateći nagib terena. Diskretan bočni ulaz od kovanog željeza dio je izmjene materijala i tekstura koje naglašavaju toplu svjetlost u otvorenom portugalskom krajoliku.³⁶

Arhetip zida – Arhetip zida jedna je od posljedica praznovjerja da se mrtvi mogu uzdici iz zagrobnog života i hodati svijetom živih, međutim, samo u pravocrtnoj liniji. Iz istog su se razloga nekoć gradili labirinti ispred groblja. Zid je vizualno i fizičko razgraničenje i simbolička granica između svijeta živih i mrtvih u arhitekturi groblja. Groblje je, radi specifične funkcije, potrebno nadzirati, pa se i danas pridaje važnost njegovom ograđivanju, pri čemu element zida često postaje simbolom groblja, kao što je slučaj s grobljem Luz.

GROBLJE U LAROQUE DES ALBERES, FRANCUSKA

Groblje Laroque des Alberes dovršeno je 2006. godine na parceli veličine 0,7 ha. Autor projekta je Studio EMF, specijaliziran za krajobraznu arhitekturu. Osnovna je ideja bila očuvanje postojećih stabala trešanja zbog čega je smještaj grobnica uvjetovan rasporedom stabala. Unatoč maloj površini groblja, postignut je dojam prostranosti oblikovanjem i smještajem niskih kolumbarijskih zidova čija je stražnja strana, ujedno, nadgrobna ploča ukopnih mjesta. Bijeli niski kolumbarijski zidovi omogućavaju pogled na krošnje koje se uz ostale nasade, ovisno o godišnjem dobu, ističu svojim koloritom.³⁷

³⁵ PINSENT, 1985: 10

³⁶ <http://www.archdaily.com/31905/>

³⁷ <http://www.landezine.com/index.php/2011/08/landscape-architecture-cemetery/>; http://www.emf.cat/new/index.php?op=detail_projet&id=34&ca=5&idioma=eng

³⁸ Cvijet trešnje odvaja se od stapke za vrijeme punog cvata što predstavlja pomirenost s vlastitom prolaznošću. Trešnja je iz ovog razloga vezana uz mnoge aspekte japanske umjetnosti, uključujući festival sakura posvećen promatranju cvjetanja stabala trešanja.

Arhetip stabla – Protok vremena i izmjena godišnjih doba očituje se i kroz cvjetanje stabala trešnje, kao i ostalih listopadnih stabala. Groblja, kao i ceremonija ukopa, u službi su posjetitelja koji utjehu traže i u protoku vremena. Mijenama krajolika u arhitekturi groblja naglašava se protok vremena, koji pomaže pri pomirenju s neizbježnošću smrti, što je na primjeru groblja u Laroque des Alberes postignuto cvjetanjem različitog bilja kroz veći dio godine. U cikličnom ponavljanju obnove bilja krije se snažna simbolika i utjeha. Trešnjin cvijet je u Japanu simbol prolaznosti života.³⁸

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Arhetipovi mogu biti usmjeravajući i sastavni dio koncepta groblja koji omogućuje kontinuitet višeslojne komunikacije oblikovanjem arhitektonskih elemenata groblja. Komunikativnost arhetipova nerazdvojiva je od emocija i instinktivne interpretacije pojedinca. U obrađenim primjerima groblja, arhetipske su forme korištene radi njihovog snažnog i nezastarjajućeg simbolizma u skladu sa tehnološkim mogućnostima suvremene arhitekture. Analizirani arhetipovi odnose se na četiri glavne teme – dualizma, granica, prirode i geometrijskih likova – nerijetko vezanih uz religije, a svrha im je kroz slike prenositi čovjekova shvaćanja vlastite smrtnosti.

Tema dualizma vezana je uz kontrast života i smrti, a zastupljena je kroz arhetipove mosta, podzemlja, otoka i grada – slike čovjekova shvaćanja zagrobnog života. Arhetip mosta predstavlja prijelaz između života i smrti (groblje Brion). Arhetip podzemlja predstavlja obitavalište umrlih, a time i kontrast svijetu živih (groblje Igualada). Arhetipovi grada (groblje San Cataldo) i otoka (groblje San Michele) predstavljaju smrt kao zrcalnu sliku svijeta živih.

Tema granica vezana je uz praznovjerje o mogućnosti prijelaza mrtvih u prostor živih, zbog čega su mitološka obitavališta mrtvih odvojena potezom vode, oceanom (groblje Finisterre), rijekom (groblje Igualada) ili zidom (groblje Luz).

Prisutnost karakterističnih elemenata prirode u konceptima arhitekture groblja usko je vezana uz čovjekovo shvaćanje protoka vremena, koji se ogleda kroz cikličnu izmjenu cvjetanja listopadnih stabala (groblje Laroque des Alberes) te besmrtnost, koju simboliziraju zimzelena stabla (groblje Brion). Arhetip stabla zato potencira brojne slike, naročito značajne u arhitekturi groblja, koja su usko vezana uz pojam protoka vremena. Arhetip kamena jedan je od najstarijih simbola vječnosti, a u arhitekturi groblja i trajnog očuvanja sjecanja (spomen-park u Mostaru).

TABL. I. ARHETIPOVI U SUVREMENOJ ARHITEKTURI GROBLJA
TABLE I. ARCHETYPES IN MODERN CEMETERY ARCHITECTURE

	Arhetip	Simbolično značenje	Analizirani primjer
1.	podzemlje	suprotnost nebu i Raju	Groblje Igualada, pokraj Barcelone, Španjolska
2.	grad (mrtvih)	zrcalna slika zemaljskog života	Groblje San Cataldo, Modena, Italija
3.	otok (mrtvih)	dualizam između svijeta živih i mrtvih	Groblje San Michele, Venecija, Italija
4.	ocean	cikličnost, simboli ponovnog rođenja	Groblje Finisterre, rt Finisterre, Španjolska
5.	rijeka	razdjelnica između živih i mrtvih, izvor života	Groblje Igualada, pokraj Barcelone, Španjolska
6.	zid	odvajanje i zaštita od mrtvih, čuvanje ulaza	Groblje Luz, Mourao, Portugal Groblje Skogskyrkogården, Stockholm, Švedska Groblje San Michele, Venecija, Italija
7.	most	povezivanje	Obiteljsko groblje Brion, San Vito d'Altivole, Italija
8.	kamen	nepromjenjivo i trajno	Partizansko spomen-groblje, Mostar, Bosna i Hercegovina
9.	cempres	besmrtnost, tugovanje	Obiteljsko groblje Brion, San Vito d'Altivole, Italija Groblje San Michele, Venecija, Italija
10.	stablo	pomirenje i utjeha, cikličnost, prolaznost	Groblje Laroque des Alberes, Laroque des Alberes, Francuska
11.	češer	prosvjetljenje i besmrtnost	Groblje Skogskyrkogården, Stockholm, Švedska
12.	križ	središte, povezanost s mandalom	Groblje Skogskyrkogården, Stockholm, Švedska

Geometrijski likovi u kontinuiranoj su uporabi u arhitekturi groblja, najčešće u tlocrtima i na pročeljima, a najzastupljenija su geometrijska tijela pri oblikovanju zgrada kocka i stožac (groblje San Cataldo). Razlog primjene geometrijskih tijela u arhitekturi groblja bliska je veza između pravilnih geometrijskih likova, poput češera – koji predstavlja Fibonaccijev niz u prirodi – kvadrata, kruga i križa s religijskim simbolima. Čovjek je oduvijek imao sklonost pridavati božanske karakteristike pravilnim geometrijskim likovima i koristiti njihove emocionalne konotacije u oblikovanju arhitekture groblja (granitni križ na groblju Skogskyrkogården).

Obradeni primjeri groblja 20. i 21. stoljeća konceptualno su izražajni i raznovrsni te slobodno oblikovani. Odabir između dva europska tipa groblja – sjevernoeuropskog sumskog groblja i mediteranskog groblja-zgrade – te oslanjanje na krajobrazna obilježja lokacije na kojima se groblja nalaze, svjedoče o poštivanju tradicije grobne kulture. Cilj je svakog projekta groblja ostati relevantan dugo nakon izgradnje, pri čemu značajnu ulogu ima tema arhetipova. Pojam arhetipa pretpostavlja forme i simbole koji nisu kulturološki uvjetovani već su dio čovjekovog nesvjesnog kolektivnog znanja. Njihova je uloga u arhitekturi groblja komuniciranje teme čovjekove smrtnosti. Toj se temi pristupa kroz kontrast cikličnosti prirode koja rezonira razmišljanja o životu nakon smrti.

Arhetipovi u arhitekturi groblja zavrjeđuju pozornost zbog naglašenog simboličkog značaja i uspješne primjene u arhitektonskim rješenjima groblja koja, osim funkcionalnih i estetskih vrijednosti, povezuju čovjeka, arhitekturu i krajolik.

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. ADKINSON, R. (2009.), *Sacred Symbols*, Thames & Hudson, London
2. BOGDANOVIC, B. (2008.), *Tri ratne knjige*, Mediterran Publishing, Novi Sad
3. BRAGHERI, G. (1993.), *Aldo Rossi*, Editorial Gustavo Gili: 50-59, Barcelona
4. CLAYDEN, A.; WOUDESTRA, J. (2003.), *Some European approaches to twentieth-century cemetery design: continental solutions for British dilemmas*, Mortality, 8 (2), University of Sheffield, Sheffield
5. HAYS, K. M. (1998.), *Architecture Theory since 1968*, the MIT Press, Cambridge, London
6. JACOBI, J. (2006.), *Psihologija Carla Gustava Junga*, Scarabeus-naklada, Anima: 191-196, Zagreb
7. JUNG, C. G. (1973.), *Čovjek i njegovi simboli*, Mladinska knjiga, Ljubljana
8. JUNG, C. G. (2001.), *Sedam propovijedi mrtvima od Basilidesa iz Aleksandrije, grada gdje je Zapad dotaknuo Istok*, TELEDisk, biblioteka Svjedocanstvo duha, Zagreb
9. JUNG, C. G. (2008.), *Neotkriveno jastvo Sadašnjost i budućnost*, Fabula Nova, Zagreb
10. KAST, V. (2009.), *Aspekti arhetipa, „Zarez“*, 11 (250 /6.2.): 44-45, Zagreb
11. KOLLENZ, M. (1970.), *Urbanističko i arhitektonsko oblikovanje groblja*, Arhitektonski fakultet, Zagreb
12. LOS, S.; FRAHM, K. (1999.), *Carlo Scarpa*, Taschen, Köln
13. MAXWELL, R. (2000.), *Approaching the Void: Can the Tragic appear in Architecture*, „Architectural design“ (The Tragic in Architecture), 70 (5): 8-14, London
14. MIRALLES, R.; SIERRA, P. (2007.), *Barcelona – contemporary architecture 1979-2010*, Edicions Poligrafa, Barcelona
15. MUNDELL, R. (2008.), *The Aesthetics of Absence, A Thanatological Reflection on Asplund and Lewerentz's Woodland Cemetery*, M.Arch. Research Thesis, University of Bath, Bath
16. PAVELIĆ, T. (2010.), *O sjećanju i zaboravu, „Oris“*, 63: 158-167, Zagreb
17. PINSENT, J. (1985.), *Grčka mitologija*, Biblioteka svjetski mitovi i legende, Otakar Keršovani, Opatija
18. ROSSI, A. (2008.), *Arhitektura grada*, Građevinska knjiga, Beograd
19. SCHITTICH, C. (2005.), *Cemetery in Galicia*, In: *Detail – Building simply*, Birkhäuser: 118-121, München
20. SHEED REEL, P. (2005.), *Groundswell*, MoMA, New York
21. SMILJANIĆ, S. (2012.a), *Arhitektura groblja 20. i 21. stoljeća – potraga za arhetipovima*, seminarski rad iz kolegija Suvremeno perivojno oblikovanje, izv.prof. dr.sc. Bojana Bojanić Obad Ščitaroci, Arhitektonski fakultet, Zagreb
22. SMILJANIĆ, S. (2012.b), *Arhitektura groblja – Tema prijelaza (Bjelovar)*, diplomski rad, doc. dr.sc. Ivan Mlinar, Arhitektonski fakultet, Zagreb

23. SOKOL GOJNIK, Z.; GOJNIK, I.; OBAD ŠČITAROCI, M. (2012.), *Načela moderne utkana u sakralni prostor arhitekta Tomislava Premerla*, „Prostor“, 20, 1 (43): 74-87, Zagreb
24. WORPOLE, K. (2003.), *Last Landscapes – the Architecture of the Cemetery in the West*, Reaktion Books: 188-191, London
25. *** (2003.) *Cemetery in Galicia*, „Detail“, 11: 1260-1263, München

IZVORI

SOURCES

INTERNETSKI IZVORI

INTERNET SOURCES

1. http://4sbccfaculty.sbccc.edu/lecture/2000s/lectures/Peter_Georgakis.html [25.8.2012.]
2. <http://betonbabe.tumblr.com/image/5344461392/> [8.5.2011.]
3. <http://betonbabe.tumblr.com/tagged/6os/page/3> [21.8.2012.]
4. http://en.wikipedia.org/wiki/File:Yin_and_Yang.svg [21.8.2012.]
5. <http://europaconcorsi.com/projects/18411-San-Michele-Cemetery/print/> [21.8.2012.]
6. <http://herojisaneretve.blogger.ba/> [21.8.2012.]
7. <http://rupalsourendre.wordpress.com/> [21.8.2012.]
8. <http://v3.arkitera.com/spotlight.php?action=displaySpotlight&ID=70&year=&aID=888/> [21.8.2012.]
9. <http://whc.unesco.org/en/list/558> [19.10.2013.]
10. <http://www.archdaily.com/31905/> [10.3.2013.]
11. <http://www.archdaily.com/95400/ad-classics-san-cataldo-cemetery-aldo-rossi/> [30.8.2012.]
12. <http://www.archdaily.com/103839/ad-classics-igualada-cemetery-enric-miralles/> [14.7.2012.]
13. http://www.cesarportela.com/proyectos_en.html [14.6.2010.]
14. <http://www.davidchipperfield.co.uk/> [21.8.2012.]
15. http://www.emf.cat/new/index.php?op=detalle_projecte&id=34&ca=5&idioma=eng [22.8.2012.]
16. <http://www.landezine.com/index.php/2009/10/srebrnice-cemetery/> [22.8.2012.]
17. <http://www.landezine.com/index.php/2010/09/skogskyrkogarden/> [21.8.2012.]
18. <http://www.landezine.com/index.php/2011/08/landscape-architecture-cemetery/> [22.8.2012.]
19. http://www.moma.org/collection/object.php?object_id=903/ [3.2.2012.]

20. <http://www.pritzkerprize.com/1990/bio> [10.11.2013.]
21. <http://www.saiga-jp.com/> [25.8.2012.]
22. http://www.spainisculture.com/en/artistas_eadores/enric_miralles.html [10.11.2013.]
23. <http://www.whychristmas.com/customs/chrismons.shtml> [21.8.2012.]
24. <http://www.zugmann.com/> [25.8.2012.]

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

- SL. 1. ADKINSON 2009. (1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 11, 12) <http://www.whychristmas.com/customs/chrismons.shtml> (6) <http://www.saiga-jp.com/> (9) http://4sbccfaculty.sbccc.edu/lecture/2000s/lectures/Peter_Georgakis.html (10)
- SL. 2. MUNDELL, 2008. (tlocrt i skica) <http://www.landezine.com/index.php/2010/09/skogskyrkogarden/> (foto)
- SL. 3. BRAGHERI, 1993: 52-53 (tlocrt) http://www.moma.org/collection/object.php?object_id=903/ (foto) <http://betonbabe.tumblr.com/image/5344461392/> (detalj)
- SL. 4. [http://rupalsourendre.wordpress.com/\(tlocrt\)](http://rupalsourendre.wordpress.com/(tlocrt)) http://www.zugmann.com/online_exhibitions_viewer.php?exhibition=scarpa&id=11 (foto) http://www.zugmann.com/online_exhibitions_viewer.php?exhibition=scarpa&id=10 (detalj)
- SL. 5. <http://betonbabe.tumblr.com/tagged/6os/page/3> (tlocrt i foto) <http://herojisaneretve.blogger.ba/> (detalj)
- SL. 6. SHEED REEL, 2005. (tlocrt) <http://v3.arkitera.com/spotlight.php?action=displaySpotlight&ID=70&year=&aID=888/> (foto) <http://www.archdaily.com/103839/ad-classics-igualada-cemetery-enric-miralles/> (detalj)
- SL. 7. SCHITTICH, 200: 118 (tlocrt i foto) http://www.cesarportela.com/proyectos_en.html (detalj)
- SL. 8. <http://www.davidchipperfield.co.uk/> (tlocrt i foto) <http://europaconcorsi.com/projects/18411-San-Michele-Cemetery/print/> (detalj)
- SL. 9. <http://www.archdaily.com/31905/>
- SL. 10. [http://www.landezine.com/index.php/2010/11/08/landscape-architecture-cemetery/\(tlocrt i detalj\)](http://www.landezine.com/index.php/2010/11/08/landscape-architecture-cemetery/(tlocrt) http://www.emf.cat/new/index.php?op=detalle_projecte&id=34&ca=5&idioma=eng (foto)

TABL. I. SMILJANIĆ, 2012.a: 20; SMILJANIĆ, 2012.b: 51

SUMMARY

SAŽETAK

ARCHETYPES IN MODERN CEMETERY ARCHITECTURE

The word *archetype* in architecture refers to a proto-pattern or proto-form serving as a model in architectural and urban design. In Carl Gustav Jung's theory the word *archetype* was used to denote "primordial images". "These archaic remnants or archetypal images which are based on the instincts and give them expression, possess a divine quality which may occasionally cause fear. They are deeply rooted in the collective unconscious and thus represent the deepest and unchangeable stratum of human psyche". These innate images imprinted in human psyche have found their expression in mythology as well as in all forms of art including architecture. Archetypes are used in the architecture of cemeteries to evoke the images of transience and cyclic patterns of nature. The term cemetery architecture was used in an article on San Cataldo cemetery designed by Aldo Rossi and refers to all structures and landscape design of the cemeteries. It is linked with the concept of death in man's consciousness and for this reason cemetery design should be approached with an exceptional sensitivity. The aim of this paper is to detect certain archetypes through an analysis of the selected examples of European 20th and the 21st century cemeteries. The archetypes thus revealed are comparatively analyzed in order to establish their frequency of occurrence and explore the underlying causes of their exploitation in design. The historical continuity in their use and meaning will be emphasized through individual analyses.

Representative examples of modern European cemeteries are selected for analysis. They usually contain several archetypes although there is usually only one which builds up a cemetery's identity. All of them belong to one of the two main types of European cemeteries: the northern forest type of cemetery and the Mediterranean type with buildings. The selected examples for analysis are: Skogskyrkogården Cemetery (Stockholm, Sweden), San Cataldo Cemetery (Modena, Italy), the family cemetery Brion (San Vito d'Altivole, Italy), Partisan Memorial Cemetery (Mostar, Bosnia and Herzegovina), Igualada Cemetery (near Barcelona, Spain), San Michele Cemetery (Venice, Italy), Finisterre Cemetery (Spain), Luz Cemetery (Mourao, Portugal), and the cemetery in Laroque des Alberes

(France). Some of them have not yet been completed owing to technical, financial or political difficulties which commonly arise in the process of cemetery planning and construction. The most important archetypes in burial tradition are studied on the cemeteries of varying size having no decisive effect, however, on the successful exploitation of archetypes but more on their diversity and presence. The reason for the selection of European cemeteries lies primarily in the traditional cultural link between European countries and Christianity which is manifest in the common characteristics of burial tradition. Each example is analyzed in terms of its design and archetypal level. The following archetypes are presented: underworld, city, island, ocean, river, wall, bridge, stone, tree and cross.

Archetypes can be directional and an integral part of cemetery design concept which ensures a continuity of a multi-layered communication through the design of architectural elements. Archetypes are inseparable from emotions and subjective instinctive interpretation. The archetypal forms are here used for their powerful and timeless symbolism in accordance with the technological possibilities of contemporary architecture. The analyzed archetypes refer to four main themes – dualism, boundary, nature and geometrical shapes. They are often religion-bound and aimed at image transfer of the man's understanding of his own mortality.

Dualism is linked with the contrast between life and death. It is represented in the archetypal images of bridge, underworld, island and city – the images of the man's idea of life after death. The bridge archetype symbolizes a transition between life and death (Brion cemetery). The underworld archetype symbolizes a dwelling of the dead and thus is in contrast to the living world (Igualada cemetery). The city archetype (San Cataldo cemetery) and the island archetype (San Michele cemetery) represent death as a mirror-image of the living world.

The boundary archetype is linked with the superstition about the dead trespassing into the living world. This is the reason why mythological dwellings of the dead are cut off by water, ocean (Finisterre cemetery) river (Igualada) or the wall (Luz cemetery).

The typical elements taken from nature and exploited in the cemetery architecture symbolize

man's concept of the passage of time, represented by the cyclic flowering of deciduous trees (Laroque des Alberes), and immortality symbolized by evergreen trees (Brion cemetery). The tree archetype is thus linked with numerous images that are highly significant in cemetery architecture which is closely connected with the passage of time. The stone archetype is one of the oldest symbols of eternity and (in cemetery architecture) of permanent memory preservation (memorial cemetery in Mostar). Geometrical shapes have been continuously present in cemetery architecture, mostly in layouts and facades. The most common solids in architectural design are the cube and the cone (San Cataldo cemetery). The reason for the use of geometrical solids in cemetery architecture lies in a close connection between the regular geometrical shapes such as pine cone (which represents Fibonacci series in nature), square, circle or cross and religious symbolism. Man has always showed tendency to attribute divine characteristics to regular geometrical shapes and to use their emotional connotations in cemetery architectural design (granite cross on Skogskyrkogården Cemetery).

The analyzed cemetery of the 20th and the 21st century are conceptually expressive, diverse and freely formed. The selected types of European cemeteries – the northern forest type of cemetery and the Mediterranean type with buildings – as well as a reliance on landscape features of the cemetery sites confirms a respectful attitude to cemetery cultural tradition. The aim of every project is to ensure its own relevance long after it is completed and archetypes play a major role in this endeavour. The concept of the archetype refers to forms and symbols which are not culture-based. Instead they are derived from the man's collective unconscious. Their role in cemetery architecture is to communicate the concept of man's mortality. It is represented by a cyclic pattern of nature which reflects the concept of life after death.

Archetypes in cemetery architecture deserve special attention for their symbolic reference as well as for their successful exploitation in cemetery architectural design which thus goes beyond pure functional and aesthetic considerations aiming to establish a link between man, architecture and nature.

SANDRA SMILJANIĆ

IVAN MLINAR

BOJANA BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI

BIOGRAFIJE

BIOGRAPHIES

SANDRA SMILJANIĆ diplomantica je i honorarna asistentica na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Dr.sc. **IVAN MLINAR** docent je na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu na kojem se bavi nastavnim, znanstvenim i stručnim radom.

Dr.sc. **BOJANA BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI** izvanredna je profesorica na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Autorica/suautorica je nekoliko knjiga i brojnih znanstvenih članaka. [www.scitaroci.hr]

SANDRA SMILJANIĆ, a diploma candidate and part-time assistant at the Faculty of Architecture of the University of Zagreb.

IVAN MLINAR, Ph.D. Assistant Professor at the Faculty of Architecture of the University of Zagreb. He is involved in teaching and scientific research.

BOJANA BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI, Ph.D., Associate Professor at the Faculty of Architecture of the University of Zagreb. She is the author of several books and numerous scientific papers. [www.scitaroci.hr]

